

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Котельницький Н. А. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине : историко-биографический очерк. – М., 2015. – 124 с.

Іван Ілліч Петрункевич (1843–1928) є яскравим представником епохи реформ 60-х років XIX ст., коли здійснювалися перші кроки імперської Росії на довгому шляху до подолання самодержавства. Він розпочав свою громадсько-політичну діяльність в Чернігівському земстві. Брав активну участь в організації першого з'їзду ліберальних земців, які відмовлялися від нейтральної політичної позиції та ініціювали перехід до активних форм роботи земської опозиції. І. І. Петрункевич був серед тих чернігівських ліберальних земців, хто підписав знаменитий адрес уряду в 1879 році. За це його вислали до Костромської губернії. На деякий час Іван Ілліч повернувся на батьківщину. Його обрали гласним Чернігівського земства. За антиурядову діяльність та пропаганду ліберальних ідей Петрункевича відправили до так званого бунтівного Тверського земства із заборонаю проживати в Україні. На початку XX ст. І. І. Петрункевич став одним із організаторів і головою «Союзу Визволення», засновником партії кадетів (конституційно-демократична партія) та членом її Центрального комітету. До складу партії увійшли ліберально налаштовані землевласники, середня міська буржуазія, вчителі, лікарі, службовці. Іван Ілліч працював на підготовку країни до конституційного державного устрою. *«Мы полагали, – писав він, – что этот путь неизбежен и необходим и что в основе такого самоуправления должна стать демократия, без всякого деления на сословия, классы и какие-либо религиозные или национальные подразделения»*¹. І головне: *«Но мы вовсе не мечтали о революции при данных условиях, когда в лучшем случае Россия могла променять традиционное самодержавие на «просвещённый деспотизм»...»*².

З цими думками Іван Ілліч очолив фракцію кадетської партії як депутат Першої Державної Думи. Його також обрали головою бюджетної комісії. Після розгону Думи підписав «Виборзьку відозву до народу», що призвело до громадянської непокори. Населення відмовлялося сплачувати податки, уникало призову на військову службу тощо. І. І. Петрункевича заарештували разом із 183 депутатами Думи і засудили на три місяці із заборонаю обнімати громадські посади і бути обраним в Думу.

Тюремні місяці залишили в ньому бажання відійти від активної політичної діяльності. Іван Ілліч оселився в Гаспрі, кримському маєтку дружини.

Лютневу революцію і жовтневий заколот 1917 року він категорично не сприйняв. Своєму колезі по партії Максиму Винаверу Іван Ілліч писав, що незначна частина робітничого класу вступила в боротьбу у вигляді повного державного і соціального заколоту. Тому, на його думку, право страйків – повний абсурд як з точки зору факту, так і з точки зору права. Якого б ризику позбавилась Росія, як би 16 травня 1917 року був виданий наказ про арешт Леніна та його компанії.

У лютому 1919 року Іван Ілліч з родиною емігрував за кордон. Останні роки провів під Прагою. Після його смерті, яка сталася 14 червня 1928 року, вийшли у Празі його мемуари «Из записок общественного деятеля»³, які давно вже стали бібліографічною рідкістю. Так само, як і Берлінське видання «Архива Русской Революции», де опубліковані спомини Івана Ілліча⁴.

У радянський час прізвище Петрункевича було відомим лише вузькому колу дослідників вітчизняної історії. Ті з них, хто вивчав діяльність земства в XIX ст., обмежено згадували про Івана Ілліча. Тому в науковій літературі відсутня література комплексного дослідження про І. І. Петрункевича. Справжня сенсація відбулася у 2009 році, коли в Чернігові вийшла друком книга Івана Ілліча «На Черниговщине : (урывки из спогодів...)»⁵. Публікація здійснена на основі фотокопій пражського видання споминів Петрункевича чернігівськими науковцями Т. П. Демченко та В. М.

Шевченком. Книга відкривається компактним науково-популярним нарисом, в якому висвітлюється діяльність автора спогадів у Чернігівському земстві на тлі політичного і соціально-економічного стану країни і губернії.

Без всякої натяжки можна сказати, що своєрідним продовженням цієї книги стала монографія теж чернігівського історика, кандидата історичних наук, випускника ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка Назара Котельницького «Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине»⁶. Автор постає перед читачем як історик-популяризатор. Адже він добре обізнаний з досвідом таких видатних українських учених як Д. Яворницький, М. Максимович, М. Костомаров, Д. Багалій, М. Грушевський, В. Антонович, І. Крип'якевич, які були активними популяризаторами історії.

Н. А. Котельницький приділяє значну увагу формуванню світогляду І. І. Петрункевича, що ґрунтувався на його дворянському походженні (Іван Ілліч народився в старовинній козацькій родині в с. Плиски Борзнянського району) і філософії лібералізму. Значну увагу автор приділив громадській роботі Петрункевича в Борзнянському повітовому і Чернігівському губернському земствах та політичній діяльності до квітня 1879 року. Н. А. Котельницький робить висновок, що практична робота Івана Ілліча у виборних представницьких органах громадських установ Чернігівської губернії була націлена на всебічну капіталістичну модернізацію Чернігівщини у пореформений період. Значний його внесок у розвиток безкоштовної освіти, медицини для мало-забезпеченого населення, у формування податкової системи, у боротьбу з корупцією.

Уперше у науковий обіг Н. А. Котельницький вводить своє листування з Миколою Андрійовичем Шліппенбахом, правнуком по материнській лінії Івана Ілліча⁷, яке тривало протягом 2008-2009 років і є цінним джерелом до вивчення громадсько-політичної діяльності І. І. Петрункевича в Україні.

Рецензована книга побачила світ у московському видавництві «Летний сад» російською мовою, яке спеціалізується на літературі нон-фікшн⁸. До того ж, видавництво здійснює спільні проекти з музеями, правозахисними і благодійними товариствами, університетами і, що для нас дуже важливо у даному аспекті, Інститутом Європи РАН. Саме з підтримки провідного наукового співробітника, керівника Центру українських досліджень цього наукового закладу, кандидата історичних наук, колишнього чернігівця В. І. Мироненка книга Н. А. Котельницького видана тиражем у триста примірників.

Науковим редактором монографії став член-кореспондент Українського геральдичного товариства, кандидат історичних наук Ю. А. Комаровський, письмову оцінку якого роботи Н. А. Котельницького вміщено до книги. Так само, як і рецензії доктора філософських наук, професора А. Н. Медушевського, і кандидата історичних наук, дипломата Г. Ф. Кунадзе, який помітив наступне: *«На мастерски описанном автором примере И. И. Петрункевича хорошо видно, как гармонично сочетали в себе верность Отчизне – Российской империи, и Родине – Украине, лучшие представители украинского образованного класса. Безумное стремление к тоталитарной русификации, возобладавшее в политике одряхлевшей Российской империи в самом конце XIX века, и ставшее началом ее конца, большинству из них выбора, по существу, не оставило. Отчасти похожая трагедия повторяется ныне и в России, где полная неспособность государства к модернизации вынесла на поверхность сугубо реваншистские идеи «собрания» всего постсоветского пространства, легко превращающие во врагов исторические близкие народы и не оставляющие выбора миллионам людей»*⁹.

На наш погляд, Н. А. Котельницький проявляє стриманість і до деякої міри дистанціюється від свого героя, хоча глибоко поважає його. Незважаючи на це, йому вдалося показати, що І. І. Петрункевич був українсько-російським ліберальним діячем і справжнім патріотом своєї малої батьківщини. Вважав, що це не суперечить служінню Росії і не могло породити прагнення до відсічі, до боротьби. Тому і відійшов у кінцевому рахунку від політичної діяльності, аби не спокуситися цією самою боротьбою, яка після жовтневого заколоту 1917 року набула кривавого окрасу.

У роботі над книгою Н. А. Котельницький всебічно використовував неопубліковані документи Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО), доступні в

бібліотеках журнали засідань Борзенських повітових земських зібрань та журнали Чернігівських губернських земських зібрань, в роботі яких брав участь І. І. Петрункевич, а також різноманітні літературні джерела, що являють значний інтерес для сучасних і майбутніх дослідників.

1. Петрункевич І. На Чернігівщині : (уривки із спогадів громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст.). – Чернігів, 2009. – С.103.

2. Там само, с.104.

3. Петрункевич И.И. Из записок общественного деятеля : воспоминания /Иван Петрункевич; под ред. А.А. Кизеветтера; предисл. С.В. Паниной. – Прага : [б. и.], 1934. – 472 с.; [2] л. портр.

4. Петрункевич И. И. Из записок общественного деятеля : воспоминания /Иван Петрункевич //Архив Русской Революции. – Берлин, 1934. – Т. 21. *Репринт*: М. : Терра, 1991–1993. – Т. 1–22.

5. Петрункевич І. На Чернігівщині : (уривки із спогадів громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст.) /Иван Петрункевич; /упоряд: В.М.Шевченко, Т.П.Демченко та ін.; ред. В.М.Сапон. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2009. – 256 с.

6. Котельницький Н.А. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине : историко-биографический очерк /Назар Котельницький. – М. : Летний Сад, 2015. – 124 с.

7. Микола Андрійович Шліппенбах (1928-15.01.2010) народився у Тобольську, куди вислали його батька А.П. фон Шліппенбаха і матір А.М.Петрункевич. У 1937 р. Андрій Павлович загинув у ГУЛАЗі, Анні Михайлівні з сином дозволили повернутися в сімейство Петрункевичів до Москви. Згодом переїхали до Ленінграда, де спецслужби не залишали їх у спокої. Почалась війна, блокада, евакуація до Таджикистану. Після війни закінчив факультет журналістики Ленінградського державного університету. Працював в різних газетах. У Сестрорецьку на військовому заводі заснував газету, якою керував до початку 90-х рр. Автор дитячих книжок і мемуарів «Путешествия во времени», що побачили світ у 2005 році.

8. На відміну від художньої, нон-фікшн література не використовує вигадані історії, сюжети і персоналії. Вона представлена учбовими посібниками, словниками, енциклопедіями, монографіями, публіцистикою, біографіями, мемуарами, іншими формами.

9. Котельницький Н.А. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине : историко-биографический очерк /Назар Котельницький. – М., 2015. – С.120.

Людмила СТУДЬОНОВА

